

LEMMER, DE HERVORMDE KERK

Bouwgeschiedenis en exterieur

In de 13de eeuw is voor het eerst sprake van een kerk in Lemmer. Bij een aanval door troepen van de bisschop van Utrecht in 1413 werden het dorp en de kerk door brand verwoest. In 1516 was Lemmer het mikpunt van Hollandse troepen. Opnieuw werden dorp en kerk door brand geteisterd. Omstreeks 1540 werd de kerk weer door brand getroffen. De daarna herbouwde kerk heeft bestaan tot 1715 en moest toen wegens bouwvalligheid en vermoedelijk omdat het gebouw te klein was geworden worden afgebroken. In 1716 werd begonnen met de bouw van een nieuwe kerk die de vorm kreeg van een eenbeukig schip met een drizijdige sluiting. Waarschijnlijk is de kerk gedeeltelijk gebouwd op de fundamenten van het vorige kerkgebouw. De drizijdige sluiting op de plaats van het vroegere koor aan de oostzijde kan daarop wijzen. De toren is half ingebouwd in de westgevel. Het is mogelijk dat het onderste deel van de toren van ouder datum is. In 1759 werd de kerk uitgebreid met een dwarsbeuk aan de noordkant, in stijl aansluitend bij het schip, en in 1870 werd aan de zuidzijde een consistorie- en vergaderruimte aangebouwd. De kerk heeft aan alle zijden ingangen. Boven de ingangen in het meest westelijke deel van de noord- en zuidmuur bevinden zich gedenkstenen. Op de steen boven de noordingang wordt melding gemaakt van de eerste steenlegging door "Nanne Aenes holt koper in de Lemmer" op 15 mei 1716, met een toepasselijk vroom gedicht. Op de steen boven de zuidingang, eveneens uit 1716, staan de namen van "Pieter Joris en Anne Teunis beijde kerkvoogden in de Lemmer" en "Auke Bouwes Disma Mr. Timmerman". De van bakstenen opgetrokken muren hebben aan alle zijden rondboogvensters en zijn geleed door lisenen. Op de hoeken van de westgevel staan gebeeldhouwde siervazen.

De stenen onderbouw van de toren is afgedekt door een overstekende houten lijst met balustrade. Daarboven verheft zich een uit twee geledingen bestaand houten achtkant. Het bovenste open-gewerkte deel, de lantaarn, wordt bekroond door een koepeldak. Tussen de beide geledingen bevindt zich ook een balustrade. In de onderste geleding zitten naar de vier windrichtingen wijzerplaten. Bovenin de stenen onderbouw zijn aan alle zijden door een middenstijl in tweeën verdeelde galmgaten uitgespaard en is met muurankers het bouwjaar 1716 aangegeven. De oude uit 1598 daterende luidklok, gegoten door Hendrick Wegewaert uit Kampen, is in 1943 door de Duitse bezettingsmacht gevorderd en na de oorlog niet teruggekomen. In 1949 kwam er een nieuwe luidklok, die was gegoten door Eijsbouts te Asten. Het uurwerk dateert uit 1643 en heeft dus ook al in de toren van de vorige kerk gezeten. De toren is in 1983 verrijkt met een uit achttien klokken bestaand automatisch spelend carillon in de lantaarn, eveneens vervaardigd door Eijsbouts. Boven de westingang in de toren is in 1955 een gebeeldhouwd reliëf aangebracht van de hand van de Amsterdamse kunstenaar Nico Onkenhout, ter nagedachtenis aan de slachtoffers uit de Tweede Wereldoorlog in Lemmer. Het opschrift luidt: "HAR DEA US FRIIDOM 1940 - 1945". De toren heeft een windvaan met daarin het wapen van Lemsterland. Op het uiteinde van het dak van het schip staat een haan en het dak van de dwarsbeuk heeft op het uiteinde een gesmede stervormige bekroning met daarop een windvaan in de vorm van een schip.

Interieur

De van een witte stuclaag voorziene wanden zijn tussen de vensters versierd met gecanneleerde pilasters met lijstkapitelen. De ruimte wordt overdekt door een houten tongewelf. Bij de restauratie van het interieur in 1984 werden op het gewelf van het schip op de oorspronkelijke blauw-groene verflaag geschilderde sterren, afbeeldingen van vogels, wolken, de zon en de maan ontdekt. Deze zijn aangebracht voordat in 1759 de noordelijke dwarsbeuk werd gebouwd. Onderzoek wees uit dat op de zuidelijke helft van het gewelf het Zevengesternte of Pleiaden en het sterrenbeeld Orion zijn afgebeeld, die beide ook zijn te zien aan de zuidelijke hemel. Orion is niet compleet gevonden, omdat een deel van het gewelf daar naderhand is vervangen. Het sterrenbeeld de Grote Beer is weergegeven op het noordelijke deel van het gewelf en in werkelijkheid te zien aan de noordelijke sterrenhemel. Ook hiervan ontbreken enkele sterren, hetgeen een gevolg is van de aansluiting die moest worden gemaakt met het gewelf van de dwarsbeuk. Van andere sterren is de identificatie niet zeker. De sterrenbeelden Pleiaden, Orion en Grote Beer komen ook in de Bijbel voor: in Job 9 : 9 en Job 58 : 31 en 32. In de tijd dat de kerk gebouwd werd, maakte Lemmer een bloeiperiode door als haven- en handelsplaats. Veel inwoners hadden te maken met zeevaart en de sterrenbeelden waren een belangrijke hulp bij het bepalen van de koers. De sterrenbeelden op het gewelf van de kerk en hun relatie met bijbelteksten kunnen ook als een verwijzing worden beschouwd naar Gods almacht en verhevenheid in de kosmos. Op acht plaatsen op het gewelf zijn restanten van schilderingen van vogels gevonden, vooral eenden. Met de wolken zorgen zij voor een levendig beeld. Het gewelf in het oostelijke deel vertoont in het midden een grote zon met daarnaast een adelaar met een dubbel stel vleugels. Op de wanden achter het orgel zijn een zon, maan en sterren afgebeeld. Deze schilderingen vertonen een treffende overeenkomst met prenten in "De Kleine Print Bijbel" uit 1736 en zijn vermoedelijk

daaraan ontleend. Ook hier kan worden verwezen naar bijbelteksten, respectievelijk Exodus 19 : 4 en Psalm 148 :2 en 3. Deze versieringen kunnen eveneens als een uiting van geloofsbeleving worden beschouwd, eerbied voor de werken van de almachtige God. De gewelf-schilderingen zijn in hun soort uniek in Fryslân.

De rijk versierde preekstoel is in de jaren 1743 tot 1745 gemaakt door Gerben Jelles Nauta, meester steen- en beeldhouwer te Sneek. Het snijwerk is in overdadig barokke trant uitgevoerd. Er is in Fryslân geen tweede preekstoel waarop zoveel thema's in de versiering zijn verwerkt. Op de hoeken van de kuip staan kariatiden. Ze dragen een hoorn des overvloeds, een juk, een bit, een kaars, een hart en een pelikaan. Op vier panelen zijn binnen rijk ornamentwerk de evangelisten en hun symbolen gesneden. Het voorpaneel vertoont een veelheid aan christelijke symbolen: de Kerk, de eeuwigheid, Christus, het Oude en het Nieuwe Verbond, Wet en Evangelie. De onderpanelen bevatten voorstellingen van de steniging van Stephanus, de eerste martelaar, en opwekkingen door Christus uit de dood van Lazarus, de jongeling van Naïn en het dochtertje van Jaïrus. De trapleuning wordt gedragen door fraai gevormde balusters. Het ruggeschoot is versierd met slangachtige monsters. De gesneden vuist is voor het ophangen van de predikantsbaret. Kariatiden flankeren het ruggeschootpaneel. In de vleugelstukken aan weerszijden zijn een arend en een bijbelboek gesneden. Het klankbord heeft op de rand een fries met snijwerk waarin arenden zijn verwerkt. De preekstoel rust op een houten voetstuk. Het bijbehorende doophek met vaasvormige balusters is eveneens vervaardigd door Gerben Jelles Nauta.

De drie koperen kaarsenkronen zijn in 1736 gemaakt door de Lemster kopersmid Herman van Geest.

Het meubilair bestaat uit fraai gesneden stoelen met rieten zittingen uit het begin van de 19de eeuw en imitatie-eiken geschilderde banken uit 1870. De achterste rijen banken met open rugleuningen in de dwarsbeuk waren bestemd voor de bewoners van het armenhuis. Dat deel van de kerk werd vroeger dan ook wel "earmhûsein" genoemd. Galerijen bevinden zich in de oostelijke afsluiting van het schip en in de afsluiting van de dwarsbeuk. Op de oostelijke galerij waren de zitplaatsen voor de aanzienlijke Lemster families. De achterste en hoogstgeplaatste bank was van de grietmansfamilie Van Andringa. De galerijen worden ondersteund door Ionische kolommen. In de vloer ligt een groot aantal grafzerken uit de 18de en 19de eeuw waaronder enkele fraaie die graven dekken van eertijds vooraanstaande families in Lemmer als Sleeswijk, Stapert en Poppes. Families die in de bloeiperiode vermogend waren geworden door handel en scheepvaart. De avondmaalstafel en het doopvont werden van Slavonisch eikenhout gemaakt in 1959 door de meubelmaker Rinsma uit Leeuwarden. Het houtsnijwerk aan het doopvont bestaat uit een krans van oudchristelijke symbolen rond het bekken met op het deksel een gestileerde duif. Het snijwerk is van de hand van Jan Murks de Vries uit Leeuwarden. In het koperen bekken is het ichthussymbool gegraveerd.

Het orgel bevindt zich op een galerij boven de westelijke ingang. Ook deze galerij wordt gedragen door Ionische kolommen. Het instrument is in 1842 gebouwd door Dirk Sjoerds Ypma, afkomstig uit Bolsward. Het front bevat fraai ornamentwerk. Aan het orgel zijn van tijd tot tijd herstel- en restauratiewerkzaamheden uitgevoerd. De laatste restauratie vond plaats in 1986.

De dispositie is als volgt:

hoofdwerk

Bourdon 16', Prestant 8', Holpijp B', Octaaf 4', Roerfluit 4', Quintprestant 3', Octaaf 2',
Mixtuur 3-4 st., Cornet 2-3 st. discant, Trompet 8' bas/discant

bovenwerk

Prestant 8', Fluit dolce 8', Viola di Gamba 8', Octaaf 4', Fluit d'Amour 4', Quintfluit 3', Woudfluit 2' ,Vox Humana 8';

pedaal

Prestant 16', Octaaf 8', Octaaf 4', Bazuin 16

Tremulant bovenwerk

Manuaalomvang C - f3

Pedaalomvang C - h.

T.E. van Popta
2010

Literatuur

- Dr. T.A.Th. Spoelstra, Sterren op de zoldering van de Nederlandse Hervormde Kerk te Lemmer, Keppelstok nr. 36, april 1988 (blz. 111-115)
- S. ten Hoeve, Friese Preekstoelen, Leeuwarden 1980
- Encyclopedie Het Historische Orgel in Nederland (1840 - 1849), Amsterdam 2002